

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIII

VARSOVIE 2022

WARSZAWA 2022

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIII

Tom ten Redakcja poświęca pamięci

Doc. dr hab. Teresy Węgrzynowicz
(26.09.1930–28.04.2022)

redaktorki
„Wiadomości Archeologicznych”
w latach 1975–2011

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI,
KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA, KAJA JAROSZEWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego), PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas), PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. ZBIGNIEW KOBYLIŃSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk), PROF. DR HAB. DIETER QUAST (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TŁUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA
JACEK ANDRZEJOWSKI, ZBIGNIEW KOBYLIŃSKI, MAGDALENA MĄCZYŃSKA,
GRAŻYNA PIĄTKOWSKA, JAN SCHUSTER, SYLWIA TWARDO

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA
STEPHEN ROWELL, KINGA BRZEZIŃSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Żelazny nóż ze skuwką z grobu 146 z Oblina (rekonstrukcja). Rys.: TOMASZ RAKOWSKI
Iron knife with ferrule from Oblin, grave 146 (reconstruction). Drawing: TOMASZ RAKOWSKI

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2022
© Autorzy, 2022

25^{lat} Mazowsze

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją finansowaną ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

SPIS TREŚCI
CONTENTS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIII (2022)

ROZPRAWY / PAPERS

- ELŻBIETA CIEPIELEWSKA Chata chacie nierówna...
Dwie schyłkowopaleolityczne krzemienice kompleksu z tylczakami (ABP)
ze stanowiska Nowy Młyn *Cypel* na Rydnie – materiały krzemienne
i organizacja przestrzenna obozowisk 3
Not Like the Other Hut...
Two Final Palaeolithic Flint Concentrations of the Arch Backed Piece Technocomplex (ABP)
From the Site of Nowy Młyn *Cypel* (Rydno) – Flint Materials and the Spatial Organisation of the Camps
- TOMASZ RAKOWSKI O nożach ze skuwkami w kulturze przeworskiej 73
Knives with Ferrules in the Przeworsk Culture

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- RASA BANYTĖ-ROWELL Brides for the Afterlife?
Some Considerations on Female Burials from West Lithuania
in the Third Century CE 109
Narzeczone na wieczność?
Uwagi na temat pochówków kobiecych z Litwy Zachodniej z III wieku n.e.
- JACEK ANDRZEJOWSKI Kruchy luksus. Dwa niezwykle rzymskie naczynia szklane 131
JAN SCHUSTER z Czarnówki na Pomorzu Wschodnim
Fragile Luxury. Two Exceptional Roman Glass Vessels
from Czarnówko in East Pomerania

MATERIAŁY / MATERIALS

- BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI Warszawa-Wilanów „Powsin” – cmentarzysko 157
z wczesnej epoki żelaza w świetle danych archiwalnych
Warsaw-Wilanów “Powsin” – an Early Iron Age Cemetery
in the Light of Archival Data
Aneks – ŁUKASZ MAURZYCY STANASZEK, Analiza antropologiczna materiału kostnego
z cmentarzyska ciałopalnego w Warszawie-Powsinie 186
Appendix – ŁUKASZ MAURZYCY STANASZEK, Anthropological Analysis of the Skeletal Material
from the Warszawa-Wilanów “Powsin” Cremation Cemetery
- PIOTR IWANICKI Cmentarzysko ciałopalne kultury bogaczewskiej 193
w Bargłowie Dwornym, pow. augustowski
A Cremation Cemetery of the Bogaczewo Culture
at Bargłów Dworny, Augustów County

ODKRYCIA / DISCOVERIES

JERZY LIBERA AGNIESZKA STACHYRA	Niecodzienne znalezisko (grobowe?) z Roztocza Zachodniego An Unusual (Grave?) Find from Western Roztocze	235
TOMASZ PUROWSKI	Nieznane cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z Kępki Szlacheckiej, pow. wrocławski An Unknown Cemetery of the Lusatian Culture from Kępka Szlachecka, Wrocław County	241
BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI AGATA GRZĘDZIŁSKA	Unique <i>Sanguisuga</i> -type Brooch from Former Prussia-Museum Unikatowa zapinka typu <i>sanguisuga</i> ze zbiorów dawnego Prussia-Museum	245
MAGDALENA PIOTROWSKA KATARZYNA CZARNECKA EMILIA SMÓŁKA-ANTKOWIAK	Zagadka z kluczem. Dziwny przedmiot z XIX-wiecznych amatorskich wykopalisk w Kwiatkowie, pow. turecki A Puzzle with a Key. A Strange Artefact from the Nineteenth-Century Amateur Excavations at Kwiatków, Turek County	253
GRZEGORZ KUŚ STANISŁAW RZEŹNIK	Dwie interesujące fibule z Ryczywołu, pow. kozienicki Two Interesting Fibulae from Ryczywół, Kozienice County	264
JAN SCHUSTER WULF WALTHER	A <i>Masłomęcz</i> -type Brooch from Northwest Thuringia Zapinka typu <i>Masłomęcz</i> z północno-zachodniej Turynii	274

KRONIKA / CHRONICLE

ZBIGNIEW KOBYLIŃSKI	Otto Braasch (1936–2021) i rozwój archeologii lotniczej w Polsce Otto Braasch (1936–2021) and the Development of Aerial Archaeology in Poland	277
MAXIM LEVADA	Muzea ukraińskie po 24 lutego 2022 roku Ukrainian Museums after 24 February 2022	293

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

307

JERZY LIBERA, AGNIESZKA STACHYRA

NIECODZIENNE ZNALEZISKO (GROBOWE?) Z ROZTOCZA ZACHODNIEGO

AN UNUSUAL (GRAVE?) FIND FROM WESTERN ROZTOCZE

Abstract: In the village of Kondraty in Roztocze (SE Poland), three objects were accidentally found lying close to each other: a five-sided axe made of amphibolite, a four-sided axe made of Volhynian flint and a sea urchin fossil. They are probably traces of a destroyed prehistoric grave. Typological analysis of the axes indicates that they have their closest parallels among the tools of the Corded Ware Culture. This presumed grave should be dated to phases II–IIIB acc. to P. Włodarczak, i.e. to the years c. 2700/2650–2300/2250 BCE.

Słowa kluczowe: kultura ceramiki sznurowej, grób, skamieniałość, Roztocze

Keywords: Corded Ware Culture, grave, fossil, Roztocze

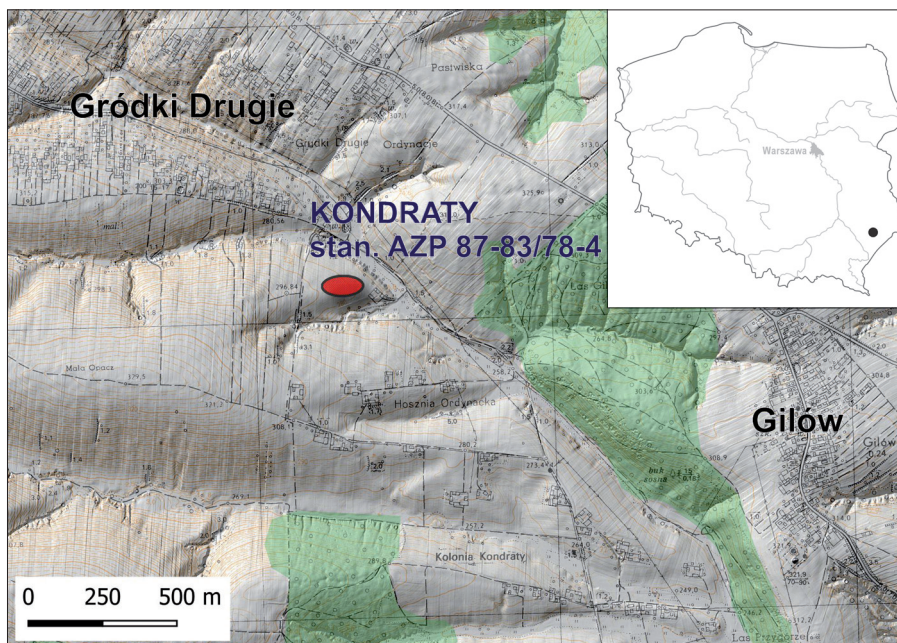
Miejscowość Kondraty, w gminie Goraj, powiecie biłgorajskim, województwie lubelskim położona jest na skraju północno-wschodniej części Roztocza Zachodniego¹, krainy charakteryzującej się wierzchołkami pokrytymi lessami na podłożu wapieni miocenich. Jest to obszar o bardzo urozmaiconej rzeźbie, o wniesieniach dochodzących do 330 m n.p.m., pokryty licznymi suchymi dolinami i wąwozami, w znacznej części zalesionymi. Na jednym z takich garbów, na stoku cypla o ekspozycji wschodniej, wyniesionym ok. 5–7 m ponad dolinę bez-

imiennego cieku, w sąsiedztwie wspomnianej wsi², na niewielkim obszarze w bliżej nieokreślonym miejscu w trakcie prac rolnych znaleziono na powierzchni trzy przedmioty (Ryc. 1)³. 1. Topór kamienny w zarysie grzbietowo/spodnim zbliżony do pięciobocznego, lecz o opływowym przejściu na styku

² W ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski stanowisku nadano nr 4 w miejscowości, w obrębie obszaru AZP 87-83/78 (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, Delegatura w Zamościu).

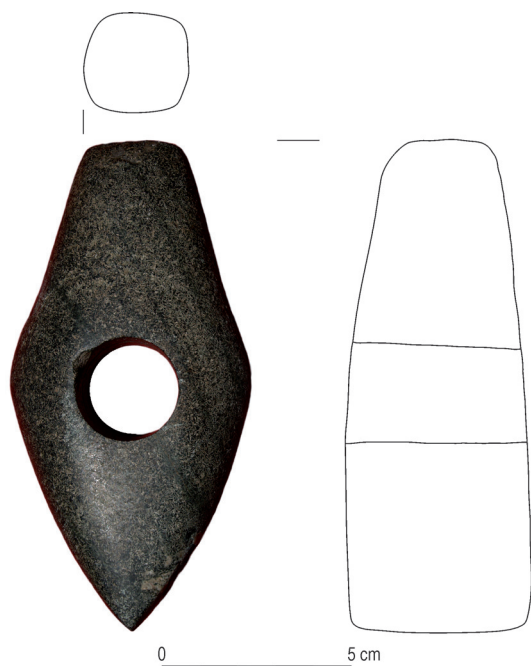
³ Znalezione w roku 2007 i udostępnione przez anonimowego mieszkańca (przechowującego zbiory) wsi Gródki Drugie, pow. biłgorajski.

¹ Podział mezoregionów za J. SOLON ET ALII 2018.

Ryc. 1. Przybliżona lokalizacji znalezisk na gruntach wsi Kondraty, pow. biłgorajski (stan. AZP 87-83/78-4). Oprac. graficzne: G. Mączka (wg mapy z zasobów Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii)

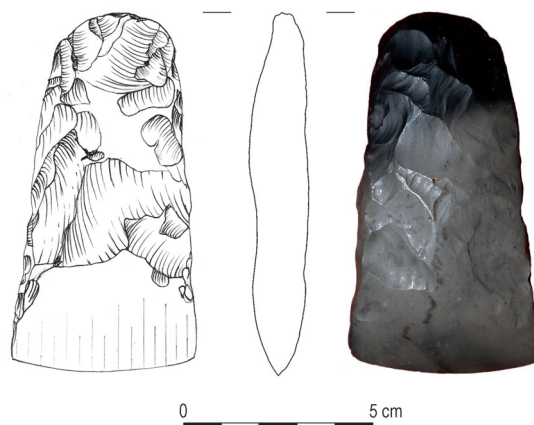
Fig. 1. Approximate location of finds from village of Kondraty, Biłgoraj County (site AZP 87-83/78-4). Graphics: G. Mączka (base map from Head Office of Geodesy and Cartography)

Ryc. 2. Kondraty, pow. biłgorajski. Topór z amfibolitu.
Fot.: M. Matyaszeński. Rys.: J. Jóźwiak.
Oprac. graficzne: D. Włodarczyk
Fig. 2. Kondraty, Biłgoraj County. Amphibolite axe.
Photo: M. Matyaszeński. Drawing: J. Jóźwiak.
Graphics: D. Włodarczyk

boków – lekko wypukłych części przyostrzowej i nieznacznie wklęsłych części obuchowej; w widoku bocznym zbliżony do wydłużonego trapezu, o nieznacznie wygiętym grzbiecie i spodzie, przechodzących w zwężony, niemalże prosty obuch i ostrze; w przekroju poprzecznym zbliżony kształtem do owalu; walcowaty otwór na trzonek (o ściankach gładkich) umiejscowiony w największej szerokości korpusu, nawiercony jednostronnie; obuch płaszczyznowy lekko wypukły, zbliżony do kwadratu o zaokrąglonych narożach; wszystkie płaszczyzny starannie szlifowane i gładzone, zachowane pojedyncze niewielkie wgłębienia po piktażu z etapu formowania okazu przy krawędzi obucha. Wym.: długość 131 mm, szer. 66 mm, wys. 48–30 mm, średn. otworu 27–25 mm; masa 570 g. Wykonany z metamorficznej skały drobno-, średnio blastycznej, lekko porfirowatej (prakryształy albitu i amfiboli); lokalnie wyraźne laminarne podkoncentrowanie zielonych amfiboli; barwa ciemnozielono-szara; skład mineralny: plagioklasy, amfibole. Petrograficznie jest to amfibolit pochodzący z polodowcowych głązów narzutowych⁴ (Ryc. 2).

2. Siekiera w obrysie płaszczyznowym zbliżona nieznacznie do trapezu, o lekko łukowatej krawędzi ostrza i wypukłym obuchu; w obrysie bocznym płasko soczewkowata, zwieńczona wąskim (niekrawędziowym) obuchem; w przekroju poprzecznym czworosieczna, płaska, zbliżona do nieregularnego prostokąta;

Ryc. 3. Kondraty, pow. biłgorajski. Siekiera z krzemienia wołyńskiego. Fot.: M. Matyaszeński. Rys.: J. Jóźwiak.
Oprac. graficzne: D. Włodarczyk
Fig. 3. Kondraty, Biłgoraj County. Axe of Volhynian flint.
Photo: M. Matyaszeński. Drawing: J. Jóźwiak.
Graphics: D. Włodarczyk

uformowana dośrodkowymi odbiciami z obu boków, także od strony obucha; szlifowana, gładzona i lekko polerowana przede wszystkim w partii przyostrzowej, w stopniu niewielkim w centralnej części korpusu i wzdłuż krawędzi bocznych. Wym.: długość 95 mm, szer. 48–32 mm, grub. 12–15 mm, masa 100 g. Wykonana z krzemienia wołyńskiego, szarawego, matowego, przechodzącego w ciemnoszary, szklisty (Ryc. 3).

3. Skamieniałość jeżowca w pełni zachowana forma kształtu półkulisto-stożkowatego o średn. blisko 90 mm, bez śladów jakiegokolwiek obróbki (Ryc. 4).

Brak dokładnej lokalizacji uniemożliwia weryfikację znalezisk w terenie, co ogranicza ich wartość naukową. Pomimo nieznanego kontekstu, próbę określenia afiliacji kulturowej tych zabytków podjęto na podstawie analizy typologiczno-porównawczej. Topory zbliżone do pięciobocznych o obłych konturach wykazywane są w wytwórczości kamieniarskiej zarówno społeczeństw późnoneolitycznych, jak i wczesnej epoki brązu. Dotyczy to kultury ceramiki sznurowej i kultury mierzanowickiej.

Topory o zarysie opływowym w rzucie grzbietowo-spodnim mające nieznacznie wcięcie części obuchowej, w przekroju poprzecznym zbliżone kształtem do owalu, odpowiadają typom B i D w klasyfikacji Piotra Włodarczaka, będącym uproszczoną wersją okazów kultury ceramiki sznurowej⁵. Konsekwencją jest wyróżnienie wśród znalezisk luźnych z obszaru Lubelszczyzny odmiany zdegenerowanej podtypu toporów „łódkowatych”⁶. Do tegoż zbioru należałoby włączyć analizowany okaz z Kondrat⁷, pomimo odmienności w detalach. I jakkolwiek trudno jest wskazać identyczny okaz z zespołu zwartego, zwłaszcza o zbliżonych parametrach, to niewątpliwie cechy „sznurowe”

⁵ Por. P. WŁODARCZAK 2006, 32 n., tabl. XXII.

⁶ J. LIBERA, J. SOBIERAJ 2016, 414 n.

⁷ J. LIBERA, J. SOBIERAJ 2016, 432 – tam błędnie podano lokalizację: Gródki Drugie (część wsi Gródki), pow. biłgorajski.

⁴ Ekspertyza dr. inż. Miłosza Hubera z Katedry Geologii, Gleboznawstwa i Geoinformacji Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Ryc. 4. Kondraty, pow. biłgorajski. Skamieniałość jeżowca.

Fot.: M. Matyaszewski. Oprac. graficzne: D. Włodarczyk

Fig. 4. Kondraty, Biłgoraj County. Sea urchin fossil.

Photo: M. Matyaszewski. Graphics: D. Włodarczyk

wykazują krępe egzemplarze z Buska-Zdroju⁸, także z grobu 2 w miejscowości Wójcieszka⁹ – obie miejscowości w pow. buskim.

Z przeprowadzonej ostatnio analizy stylistycznej grupy 12 toporów pochodzących z zespołów zwartych kultury mierzanowickiej¹⁰, jedynie okaz z ze stan. 1 w miejscowości Sucha, pow. olkuski¹¹ wykazuje częściowe podobieństwo do egzemplarza z Kondrat. Odnosi się ono przede wszystkim do zarysu płaszczyznowego w rzucie górnym – ze względu na lekkie wcięcie boków w części przybuchowej. Natomiast różni się obrysem bocznym, zwłaszcza pałkowatego grzbietu, także proporcjami metrycznymi – okaz z Suchoj mierzy blisko 110 mm długości, a jego masa przekracza 450 g.

Obecność siekier krzemiennych wykazywana jest od neolitu środkowego, przez epokę brązu po wczesną epokę żelaza, przy czym regularne formy czworosiennie są stałym elementem w wytwórczości kultur neolitycznych, a tylko w znikomym stopniu kultury mierzanowickiej. Mając na uwadze jednostki taksonomiczne stwierdzone w międzyrzeczu środkowej Wisły i Bugu, w rozważaniach dotyczących afiliacji kulturowej analizowanego okazu z Kondrat należy brać pod uwagę wytwory kultur: pucharów lejkowatych, amfor kulistych i ceramiki sznurowej, także mierzanowicką.

Nieduże okazy przypisywane kulturze pucharów lejkowatych na podstawie cech metrycznych początkowo uznane zostały przez Bogdana Balcera za odmianę/typ C¹². I jakkolwiek okaz z Kondrat generalnie nawiązuje do siekier A, czyli zwięzających się stopniowo od ostrza do obucha, to trudno jest wskazać bliską analogię zarówno z obiektu grobowego¹³, jak i „czystego” osadowego.

Bardziej jednorodnie pod względem kształtu są siekiery kultury amfor kulistych, wprawdzie i wśród nich występuje znaczne zróżnicowanie metryczne. Ich odmienność w stosunku do wytworów ludności „pucharowej” leży zarówno w sposobie uformowania – dominują okazy bardzo regularne, jak i wykończenia – wysoki odsetek egzemplarzy w pełni szlifowanych/gładzonych¹⁴. Natomiast egzemplarze niespełniające powyższych standardów to wyroby amorficzne¹⁵, różne od analizowanego okazu z Kondrat.

Kolejną jednostką, w wytwórczości której siekiery mają stały udział, jest kultura ceramiki sznurowej. Wśród zróżnicowanego asortymentu, obejmującego pięć typów¹⁶, szczególne podobieństwo do analizowanego okazu wykazują siekiery czworosiennie typu I, odmian A, B i D. Te nieduże płaskie okazy o bokach nieznacznie zwięzających się ku obuchowi odkryto na terenie Małopolski w co najmniej kilku obiektach w różnych skupiskach kultury ceramiki sznurowej: krakowskim, np. Kobiela, pow. proszowski¹⁷, Pełczyska, pow. pińczowski, stan. 6, grób 50/2002¹⁸; sandomierskim, np. Kleczanów, zespół B¹⁹, Wilczyce, stan. 10, grób 15 (jeden z siedmiu egzemplarzy)²⁰ – obie miejscowości w pow. sandomierskim; rzeszowskim, np. Markowa, pow. łańcucki²¹; lubelskim, np. Nedeżów, stan. 22, kurhan 2, grób 1²², Ulów, stan. 4, kurhan II²³ – obie miejscowości w pow. tomaszowskim. Znane są również z dorzecza górnego Dniestru, np. z Komarowa (ukr. Комарів), obwód iwanofrankiński, kurhan 38 (z toporem pięciobocznym) także z Łotatnik (ukr. Лотатники), obwód lwowski, kurhan 1²⁴.

Możliwości powiązania siekier czworosiennych z ludnością kultury mierzanowickiej są bardzo ograniczone. W zespołach zwartych wystąpiły dotychczas jedynie w grobie 25 w Złotej stan. *Nad Wawrem*, pow. sandomierski, w którym złożono dwa egzemplarze wykonane z krzemienia wołyńskiego i pasiastego²⁵. Wytwory wykonane z łupków/margla krzemionkowego w kontekście ceramiki „mierzanowickiej” odkryto na kilku osadach, np. w Brzeziu, pow. wielicki, stan. 17²⁶, Dobkowicach, pow. jarosławski, stan. 39²⁷, czy Mirocinie, pow. przeworski, stan. 27²⁸. We wszystkich przykładach to średniej wielkości siekiery o różnych zarysach płaszczyznowych (zbliżonych do trapezu lub prostokąta, płaskich bądź grubo klinowatych), o różnym stopniu wykończenia (szlifowanych/gładzonych wyłącznie w partii ostrza, ale również obejmującym centralne, a nawet przybuchowe części). W publikacjach brak ich dokładnej charakterystyki morfologiczno-metrycznej, co bardzo utrudnia ocenę tego zjawiska w odniesieniu do wymienionej jednostki taksonomicznej.

W ustaleniu afiliacji kulturowej nierozstrzygujące są również wyniki analizy surowca obu zabytków z Kondrat, jako że krzemień wołyński stosowany był do produkcji siekier czworosiennych przez różne społeczności neolityczne. Biorąc

¹⁴ M.in. A. BRONICKI 2016, *passim*.

¹⁵ Por. J. LIBERA 2009, ryc. 4.

¹⁶ P. WŁODARCZAK 2006, 27 n., tabl. XXIII.

¹⁷ J. ŚCIBIOR 1990.

¹⁸ M. RUDNICKI, P. WŁODARCZAK 2007, 230 nn.

¹⁹ A. BUKO, J. ŚCIBIOR 1991, 122.

²⁰ T. BORON, P. WŁODARCZAK 2019.

²¹ J. PODGÓRSKA-CZOPEK, S. CZOPEK 1985.

²² J. MACHNIK, J. BAGIŃSKA, W. KOMAN 2009, 127 n.

²³ K. PYŻEWICZ 2017, 123 n.

²⁴ T. SULIMIRSKI 1968, 112, 137.

²⁵ J.T. BĄBEL 2013b, 276 n., ryc. 361:1.3.

²⁶ E. WŁODARCZAK, P. WŁODARCZAK 2012, 65 n.

²⁷ P. JAROSZ, M. MAZUREK, A. SZCZEPANEK 2018, tabl. 26:7.

²⁸ P. JAROSZ, M. MAZUREK 2020, tabl. 15:4.

⁸ L. GRABA-ŁĘCKA-PADEREWSKA 1963, 53, tabl. XXXVII:3.

⁹ J. KOPACZ 1986, 141 n., ryc. 5:4.

¹⁰ P. JAROSZ, J. LIBERA 2022.

¹¹ J. JĘDRYSIK 2016, 144, tabl. XIV:f.g.

¹² B. BALCER 1975, 119.

¹³ Por. J. LIBERA, A. ZAKOŚCIELNA 2006, 149 n.

pod uwagę wyłącznie formy kultury ceramiki sznurowej, jego obecność jest powszechna na niektórych terenach południowo-wschodniej Polski, zwłaszcza na Grzędzie Sokalskiej i Roztoczu, a tylko częściowo na Podgórzu Rzeszowskim (obok świeciechowskiego)²⁹. Natomiast amfibolit, z którego wykonano topór, jest jednym z wielu gatunków skał niekrzemiennych rozpoznanych w grupie wytworów uznawanych za „sznurowe”³⁰. Poza kilkoma znaleziskami luźnymi (różnych typów) okaz klinowaty odkryto w grobie „dolnym” na stan. 10 w Łagiewnikach, pow. lubelski – wraz z pucharem esowatym, pięcioma grocikami krzemiennymi i fragmentem wiórowca, także bliżej nieokreślonym przedmiotem metalowym³¹. Natomiast okaz śleżański z amforą i wyrobami krzemiennymi w postaci siekiery, ośmiu grocików, czterech narzędzi wiórowych i pięciu odłupkowych, także fragmentem rogu odkryto w grobie 2 w Krzyżu, pow. kazimierski³². Z amfibolitu zrobiono również topór „mierzanowicki” (zbliżony kształtem do pięciobocznego) z grobu 1 w kurhanie 1 w Łubczu stan. 37 – wspólnie z kubkiem baniastym, fragmentami przedmiotów miedzianych, płytą szlifierską i dwoma odłupkami mikrołuskany³³. W stosunku do wyżej wymienionych wytworów wyrażono przypuszczenie, że do ich wykonania mogły być użyte zarówno otoczaki skandynawskie, licznie występujące wśród gładzików narzutowych osadów glacialnych i fluwioglacjalnych w obrębie Wyżyny Lubelskiej i Roztocza, jak również surowiec „kopalny” z Wołyń, obfitującego w różne typy i odmiany skał magmowych³⁴.

Podsumowując, fakt, że mamy do czynienia ze znaleziskami pochodzącymi z „jednego miejsca” z dużą dozą prawdopodobieństwa wskazuje na zniszczony grób. Morfologia znalezionej siekiery i topora jest najbliższa wyrobom kultury ceramiki sznurowej. Siekiera odpowiada płaskim okazom typu I odmian A, B lub D, natomiast topór nawiązuje do typu D w systematyce P. Włodarczaka³⁵. Z blisko 390 grobów tej kultury znanych z Małopolski ponad 20% obiektów w wyposażeniu zespołów zawierało topór i siekiere. I jakkolwiek trudno wśród nich doszukać się ścisłych analogi do znalezisk z Kondrat, to zbliżony zestaw tych wytworów odkryto w grobie 2 w miejscowości Wójcetzka.

Obecność skamieniałości na stanowiskach pradziejowych w kontekście źródeł archeologicznych wykazywana jest sporadycznie. Ich występowanie stwierdzono w niektórych obiektach grobowych oraz osadowych na ziemiach polskich zarówno neolitycznych, jak i epoki brązu/wczesnej epoki żelaza. W pojedynczych wypadkach dotyczy to obiektów zawierających najczęściej belemnity lub muszle, m.in. kultury pucharów lejko-watych³⁶, kultury amfor kulistych³⁷, kultury mierzanowickiej³⁸,

także paraneolitu³⁹. Nie znaleziono dotychczas skamieniałości jeżowca w kontekście materiałów możliwych do powiązania z ludnością rolniczą lub pasterską. Niejasny jest związek z mezolitem luźnego okazu określonego jako „buła konkrecji krzemiennej”, wyłowionego z Zalewu Szczecińskiego koło Trzebieży, pow. policki⁴⁰. Kolejne odosobnione znalezisko skamieniałości fragmentu jeżowca (pozbawionego części „gębowej” – odbitej) przykrawędnie częściowo zaretuszowane (na podobieństwo drapacza) uzyskano z badań powierzchniowych na Pagórach Chełmskich na stan. 1 w Józefinie, pow. chełmski⁴¹.

Zakładając, że znaleziska z Kondrat pochodzą ze zniszczonego grobu kultury ceramiki sznurowej, to na podstawie przytoczonych wyżej zespołów zawierających zbliżone topory i siekiery analizowane materiały należy datować na fazę II w periodyzacji P. Włodarczaka⁴². Punktem odniesienia jest wspominany już zespół z grobu 2 z Wójcetzki.

Znaleziska z Kondrat jako potencjalny ślad obecności ludności kultury ceramiki sznurowej nie są odosobnione w tej części Lubelszczyzny. W najbliższym sąsiedztwie, ok. 10 km na wschód (w obrębie mezoregionu Padół Zamojski) zniszczony grób zarejestrowano w miejscowości Mokrelipie⁴³, a w Zakłodzie⁴⁴ badano kurhan *Piszczalka* zawierający osiem obiektów, z których dwa to groby „sznurowe”⁴⁵ – oba stanowiska w pow. zamojskim. Kolejne zabytki to luźne znaleziska toporów „wczesno/późnosznurowych”, z Padółu Zamojskiego (Bródek, Mokre, Sułowiec⁴⁶; okolice Turobina⁴⁷) oraz Roztocza Środkowego (Lipsko-Polesie⁴⁸, Bondyż, Krasnobród, Trzepieciny⁴⁹) – wszystkie miejscowości na terenie pow. zamojskiego. Wschodnią rubież tego osadnictwa wyznaczają m.in. kurhany odkryte na terenie Roztocza Wschodniego w miejscowości Ulów⁵⁰, także szereg obiektów badanych na niedalekiej Grzędzie Sokalskiej⁵¹. Nieuzasadniona jest natomiast sugerowana przynależność do kultury ceramiki sznurowej kilku niebadanych kopców na terenie pobliskiego Gilowa, pow. biłgorajski⁵², oddalonych ponad 1 km na wschód od znaleziska w Kondrat. Podobnie brak jest podstaw do datowania kopców zlokalizowanych nad środkowym Porem w miejscowościach: Czernię-

²⁹ Por. J. LIBERA 2009, *passim*; także J. LIBERA 2022.

³⁰ Por. M. HUBER 2016, *passim*; J. LIBERA, J. SOBIERAJ 2016, tab. 1.

³¹ M. KUBERA, P. ZAWIŚLAK 2016.

³² K. TUNIA 1997, 184 n.

³³ L. GAZDA 2009, 303, 307; J. MACHNIK, J. BĄGIŃSKA, W. KOMAN 2009, 104 n.

³⁴ L. GAZDA 2009, 303, 307; także M. HUBER 2016, 475.

³⁵ P. WŁODARCZAK 2006.

³⁶ Np. A. KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA 2002, 87.

³⁷ M.in. A. BRONICKI 2016, 250.

³⁸ Por. A. KEMPISTY 1978, 145; J.T. BĄBEL 2013a, 154.

³⁹ W. GUMIŃSKI 2014, 136 n.

⁴⁰ T. GALIŃSKI 2002, 328, ryc. 115:2.

⁴¹ Zbiory Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie, nr inw. MCh/A/5367.

⁴² P. WŁODARCZAK 2006, *passim*.

⁴³ Z. SOCHACKI 1966; także P. JAROSZ 2016, *passim*.

⁴⁴ STEFAN NOSEK (1957, 255) błędnie zlokalizował na terenie pobliskiej miejscowości Sąsiadka, pow. zamojski.

⁴⁵ W. ANTONIEWICZ 1959; także P. JAROSZ 2016, *passim*.

⁴⁶ J. LIBERA, J. SOBIERAJ 2016, ryc. 1, tab. 1.

⁴⁷ B. BARGIEŁ, J. LIBERA 1990, 128 n., ryc. 9:a,b, 10:a; także J. LIBERA, J. SOBIERAJ 2016, tab. 1.

⁴⁸ J. GŁOSIK 1975, 443.

⁴⁹ B. BALCER, J. MACHNIK, J. SITEK 2002, *passim*.

⁵⁰ B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA 2010, *passim*; także J. GURBA, J. LIBERA 2011, 55.

⁵¹ Por. J. MACHNIK, J. BĄGIŃSKA, W. KOMAN 2009.

⁵² Badania Józefa Niedźwiedzia w roku 1999 (dokumentacja w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Lublinie, Delegatura w Zamościu) – AZP 87-83: 1/1 (trzy kopce), 2/2 (dwa kopce), 3/3 (pojedynczy kopiec); por. także: W. KOMAN ET ALII 2021, 44.

cin Poduchowny, Gaj Czernięciński oraz Wólka Czernięcińska w pow. biłgorajskim, także Kitów w pow. zamojskim⁵³.

Received: 9.05.2022 / Revised: 6.06.2022 / Accepted: 7.07.2022

Dr hab. prof. UMCS Jerzy Libera
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4A
PL 20-031 Lublin
jlibera@o2.pl
<https://orcid.org/0000-0002-5233-9124>

Agnieszka Stachyra
Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
ul. Archidiakońska 4
PL 20-113 Lublin
astachyra@wkz.lublin.pl
<https://orcid.org/0000-0002-0224-0134>

BIBLIOGRAFIA

- ANTONIEWICZ W. 1959: *Neolithisches Hügelgrab im Dorf Zakłodzie, Kreis Zamość, Woiwodschaft Lublin – Polen*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae” IX/1–4, 69–82.
- BALCER B. 1975: *Krzemień świeciechowski w kulturze pucharów lejkowatych. Eksploatacja, obróbka i rozprzestrzenienie*, Wrocław.
- BALCER B., MACHNIK J., SITEK J. 2002: *Z pradziejów Rostocza na ziemi zamojskiej*, Kraków.
- BARGIEŁ B., LIBERA J. 1990: *Dwie kolekcje zabytków archeologicznych z okolic Beszowej i Turobina*, Lubelskie Materiały Archeologiczne III, Lublin, 113–150.
- BĄBEL J.T. 2013a: *Cmentarzyska społeczności kultury mierzanowickiej na Wyżynie Sandomierskiej. Część 1. Obrządek pogrzebowy*, Collectio Archaeologica Ressoiviensis XXIV/1, Rzeszów.
- BĄBEL J.T. 2013b: *Cmentarzyska społeczności kultury mierzanowickiej na Wyżynie Sandomierskiej. Część 2. Źródła*, Collectio Archaeologica Ressoiviensis XXIV/2, Rzeszów.
- BOROŃ T WŁODARCZAK P. 2019: *Obiekt 15: konstrukcja i wyposażenie*, [w:] P. Włodarczak (red.), *Wilczyce, stanowisko 10. Norma i precedens w rytuale pogrzebowym małopolskiej kultury ceramiki sznurowej*, Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne 9, Kraków-Niepołomice-Pętkowice, 17–29.
- BRONICKI A. 2016: *Obrządek pogrzebowy społeczności kultury amfor kulistych na Wyżynie Lubelskiej*, [w:] P. Jarosz, J. Libera, P. Włodarczak (red.), *Schylek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, Kraków, 45–256.
- BUKO A., ŚCIBIOR J. 1991: *Zespół grobowy starszej fazy kultury ceramiki sznurowej z Kleczanowa koło Sandomierza*, SprArch. XLIII, 115–126.
- GALIŃSKI T. 2002: *Spółczesności mezołityczne. Osadnictwo, gospodarka, kultura ludów łowieckich w VIII–IV tysiącleciu p.n.e. na terenie Europy*, Biblioteka Naukowa Muzeum Narodowego w Szczecinie. Seria Archeologiczna, Szczecin.
- GAZDA L. 2009: *Analiza zabytków kamiennych z grobów podkurhanowych na Grzędzie Sokalskiej*, [w:] J. Machnik, J. Bagińska, W. Koman 2009, 303–308.
- GŁOSIK J. 1975: *Katalog materiałów wykopaliskowych Pogotowia Archeologicznego za lata 1963–1970*, MSiW III, 423–468.
- GRABA-ŁĘCKA-PADEREWSKA L. 1963: *Osadnictwo neolityczne nad dolną Nidą*, [w:] J. Chazewska et alii, *Badania archeologiczne w okolicy Wiślicy*, Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej II, Warszawa, 7–135.
- GUMIŃSKI W. 2014: *Wyposażenie symboliczne w grobach łowców-zbieraczy epoki kamienia na cmentarzysku Dudka na Mazurach*, APolski LIX/1–2, 121–186.
- GURBA J., LIBERA J. 2011: *W pradziejach*, [w:] J. Buraczyński, Rostocze. Dzieje osadnictwa, Lublin², 39–66.
- HUBER M. 2016: *Charakterystyka petrologiczna schyłkowoneolitycznych toporów kamiennych z Lubelszczyzny*, [w:] P. Jarosz, J. Libera, P. Włodarczak (red.), *Schylek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, Kraków, 455–478.
- JAROSZ P. 2016: *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Lubelskiej i terenach przyległych*, [w:] P. Jarosz, J. Libera, P. Włodarczak (red.), *Schylek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, Kraków, 509–536.
- JAROSZ P., LIBERA J. 2022: *Stone battle-axes in graves of the Mierzanowice culture in Vistula and Bug rivers basin*, [w:] M. Dębiec et alii (red.), *From Farmers to Heroes? Archaeological Studies in Honor of Sławomir Kadrow*, Mainz am Rhein (w druku).
- JAROSZ P., MAZUREK M. 2020: *Stanowiska 24, 25 i 27 w Mirocinie, gm. Przeworsk. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki brązu*, Via Archaeologica Ressoiviensis XVI, Rzeszów.
- JAROSZ P., MAZUREK M., SZCZEPANEK A. 2018: *Dobkowice, stanowiska 37 i 39, woj. podkarpackie. Osady kultury mierzanowickiej na Podgórzu Rzeszowskim*, Via Archaeologica Ressoiviensis XIV, Rzeszów.
- JĘDRYSIK J. 2018: *Osadnictwo na Wyżynie Olkuskiej w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza*, Kraków. dostęp: https://www.academia.edu/35180931/Osadnictwo_na_Wyżynie_Olkuskiej_w_epoce_brązu_i_we_wczesnej_epoce_żelaza_niepublikowana_praca_magisterska_Institut_Archeologii_UJ (dostęp 15.12.2021).
- KEMPISTY A. 1978: *Schylek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego 121, Warszawa.
- KOMAN W. ET ALII 2021: W Koman, G. Mączka, Ł. Miechowicz, B. Niezabitowska-Wisniewska, H. Taras, *Katalog zabytków*, [w:] G. Mączka (red.), *Kurhany na Rostoczku*, Skarby z Przeszłości XXII, Lublin, 29–201.

⁵³ G. MĄCZKA 2020, 80 n.; tamże (87 n.) błędnie podano nazwę miejscowości: Gaj Czernięński.

- KOPACZ J. 1986: *Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Wójczech, woj. Kielce*, SprArch. XXXVIII, 139–151.
- KUBERA M., ZAWIŚLAK P. 2016: *Grób kultury ceramiki sznurowej na stanowisku 10 w Łagiewnikach, pow. lubelski*, [w:] P. Jarosz, J. Libera, P. Włodarczak (red.), *Schyłek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, Kraków, 349–358.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA A. 2002: *Zawarża. Osiedle neolityczne w południowopolskiej strefie lessowej*, Wrocław.
- LIBERA J. 2009: *Czy siekiery krzemienne mogą być wyznacznikiem kultury amfor kulistych?*, [w:] H. Taras, A. Zakościelna (red.), *Hereditas praeteriti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*, Lublin, 169–179.
- LIBERA J. 2022: *Grobowe inwentarze kamienne ludności kultury ceramiki sznurowej na obszarze Małopolski*, [w:] A. Szczepanek et alii (red.), *Społeczności schyłkowego eneolitu w południowo-wschodniej Polsce w świetle badań archeologicznych i interdyscyplinarnych analiz*, Kraków (w druku).
- LIBERA J., SOBIERAJ J. 2016: *Topory kamienne jako identyfikatory kultury ceramiki sznurowej w środkowej i północnej części Lubelszczyzny*, [w:] P. Jarosz, J. Libera, P. Włodarczak (red.), *Schyłek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, Kraków, 411–454.
- LIBERA J., ZAKOŚCIELNA A. 2006: *Inwentarze krzemienne z grobów grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), *Idea megalityczna w obrzędzie pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin-Kraków, 135–169.
- MACHNIK J., BĄGIŃSKA J., KOMAN W. 2009: *Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988–2006*, Kraków.
- MĄCZKA G. 2020: *Katalog zabytków*, [w:] G. Mączka (red.), *Kurhany na Wyżynie Lubelskiej, Skarby z Przeszłości XXI*, Lublin, 59–241.
- NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA B. 2010: *Kompleks osadniczy w Ułowie, pow. tomaszowski – wstępne podsumowanie sześcioletnich badań wykopaliskowych*, APS X (2008), 67–93.
- NOSEK S. 1957: *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio F: Nauki filozoficzne i humanistyczne VI (1951), Lublin-Kraków.
- PODGÓRSKA-CZOPEK J., CZOPEK S. 1985: *Zabytki kultury ceramiki sznurowej z Markowej, woj. Rzeszów*, SprArch. XXXVII, 51–54.
- PYŻEWICZ K. 2017: *Use-ear analysis of flint artefacts from the barrows of the Corded Ware culture in Ułów*, „Folia Quaternaria” 85, 117–134.
- RUDNICKI M., WŁODARCZAK P. 2007: *Graves of the Corded Ware culture at the multicultural site 6 in Pełczyska, district of Pińczów / Groby kultury ceramiki sznurowej z wielokulturowego stanowiska 6 w Pełczyskach, pow. pińczowski*, SprArch. LIX, 219–249/250–266.
- SOCHACKI Z. 1966: *Grób z wczesnego okresu epoki brązu we wsi Mokrelepie, pow. Zamość*, WA XXXI/2–3 (1965), 174–178.
- SOLON J. ET ALII 2018: J. Solon, J. Borzyszkowski, M. Bidłasik, A. Richling, K. Badora, J. Balon, T. Brzezińska-Wójcik, Ł. Chabudziński, R. Dobrowolski, I. Grzegorzczak, M. Jodłowski, M. Kistowski, R. Kot, P. Krąż, J. Lechnio, A. Macias, A. Majchrowska, E. Malinowska, P. Migoń, U. Myga-Piątek, J. Nita, E. Papińska, J. Rodzik, M. Strzyż, S. Terpiłowski, W. Ziaja, *Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „Geographia Polonica” 91/2, 143–170.
- SULIMIRSKI T. 1968: *Cord Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*, London.
- ŚCIBIOR J. 1990: *Znalezisko grobowe kultury ceramiki sznurowej z Kobieli, woj. Kielce*, SprArch. XLII, 141–149.
- TUNIA K. 1997: *Groby kultury ceramiki sznurowej w Krzyżu, woj. Kielce*, SprArch. XLIX, 181–190.
- WŁODARCZAK E., WŁODARCZAK P. 2012: *Brzezcie 17, gm. Kłaj, woj. małopolskie, tom II: Epoka Brązu, cz. 1: Osada kultury mierzanowickiej*, mps w archiwum Krakowskiego Zespołu do Badań Autostrad, Kraków.
- WŁODARCZAK P. 2006: *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*, Kraków.

AN UNUSUAL (GRAVE?) FIND FROM WESTERN ROZTOCZE

SUMMARY

During agricultural works on one of the loess humps of Western Roztocze, in the village of Kondraty, Biłgoraj County, SE Poland (Fig. 1), three objects were found close to each other on the surface: a five-sided axe made of amphibolite, a quadrangular axe made of Volhynian flint and a sea urchin fossil (Fig. 2–4).

The discovery of such specific lithic items in one place may indicate that they came from a destroyed prehistoric grave. Both Neolithic and Bronze Age/Early Iron Age communities manufactured stone and flint axes. Stone axes are primarily attributed to the Corded Ware and Lusatian Cultures, and, to a limited extent, to the Mierzanowice Culture and possibly the Trzciniec Culture, while flint axes are also linked to the Funnel Beaker Culture and the Globular Amphora Culture. On the basis of a typological and comparative analysis, bearing in mind the taxonomic units distinguished in the interfluvium of the Middle Vistula and Bug Rivers, the closest analogies for both the axe forms are found among grave goods of the Corded Ware Culture. In the classification of P. WŁODARCZAK (2006), the stone axe bears resemblance to type C, and the flint axe finds analogies among some of the specimens of variants A/B/D of type I. Although no co-occurrence of objects comparable to the Kondraty artefacts, as well as the presence of the fossil, is yet to be recorded in a single feature, the analysed material should be dated within the range of phases II–IIIB in the periodization of P. WŁODARCZAK (2006), i.e., around 2700/2650–2300/2250 BCE. The reference point are the radiocarbon dates determined for two graves: for the flint axe – Łapszów, barrow, grave 1: C14 3870 ± 35 BP; for the stone axe – Wola Węgierska 3, barrow 1: C14 3920 ± 80 BP and 3860 ± 70 BP.

Translation: Kinga Brzezińska

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok

RGa	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K.J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007)
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaâ arheologiâ” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SLA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaâ arheologiâ” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2022. Wydanie I. Nakład 350 egz.

Druk i oprawa: BtS-ART Drukarnia Krystyna Białaszewska, ul. Kielecka 39/5, 02-530 Warszawa